

Lech Miodyński

Kulturowe matryce semantyczne — wiersz macedoński w refleksie polskim i chorwackim

W przekładach poezji w dużym nasileniu występują zjawiska relatywizacji czy wręcz substytucji znaczeń kulturowo nacechowanych, co po części jest pochodną specyficznego ustrukturywania mowy poetyckiej w jej powiązaniu z kolektywnym systemem etnosymbolicznym i artystycznym, ale też wynika z odmienności funkcji (i społecznej mocy) słowa w kulturach w różnym stopniu powiązanych z tradycją oralną czy zsakralizowaną w nich funkcją poety. Na wyrażany w konwencjach językowych — także literackich — kulturowy obraz świata składają się, co wykazały funkcjonalistyczne i konstruktywistyczne badania kultury, przede wszystkim dyskursy, interdyskursy, symbole kolektywne i dyskursywne, mechanizmy semantyzacji, stereotypy oraz normatywy¹. Ich utrwalonych w pojęciowych i obrazowych matrycach składników nie sposób w większości wypreparować w postaci absolutnie uniwersalnej, gdyż w każdym przypadku ich dysponentem jest tzw. filtr kulturowy, rozumiany zwykle osobowo jako indywidualny odbiorca-tłumacz — uwikłany w naturalne i nieuniknione bariery dystansu bądź spokrewnienia, albo świadomie sceptyczny interpretator biculturowo kompetentny, „bardziej wyczulony na [...] podobny zbiór wartości, symboli i stereotypów”².

¹ Por. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer: *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*. W: *Język a kultura*. T. 13: *Językowy obraz świata i kultura*. Red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław 2000, s. 30—31.

² *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Red. U. Dąbrowska-Prokop. Częstochowa 2000, s. 84. W ostatnich latach opublikowano wiele szczegółowych opracowań poświęconych międzykulturowej perspektywie przekładoznawstwa — por. np. R. Lewicki: *Obcość w przekładzie a obcość w kulturze*.

Nieprzygotowany na przyjęcie zewnętrznych jakości może być naturalnie sam nie w pełni ukształtowany kod (język poetycki) oraz stojąca za nim tradycja piśmiennictwa³. Uniknąć anomalii pozwala w takim przypadku dążenie do semantycznej, nie stylistycznej adekwatności przekładu. Znacznie jednak trudniej przewyciężyć głębsze przyczyny nieprzekładalności językowych struktur semantycznych, wynikające z dziedziczenia postaw epistemologicznych w obrębie wspólnot cywilizacyjnych. Dla kultur słowiańskich pozostających w przeważającej większości w relacjach zgodności języka i wizji świata z modelem chrześcijańskim charakterystyczne jest na przykład wyrosłe z antycznej myśli filozoficznej i rzadkie poza nim podwójne pojęcie istnienia przedmiotów — jako rzeczy/idei, formy/materii, istoty/istnienia — projektowane na dualizm myślenia pojęciowego (tu dominującego) oraz konkretnego⁴. Segmentacja językowa rzeczywistości wyposażona jest wszak nawet w takich rozbieżnych ujęciach w duże możliwości adaptacyjne, ponieważ istnieje pozajęzykowa *ekwiwalencja doświadczenia*, sprawiająca, że pokrywać się będzie większość *interpretacji* danego tekstu kultury obcej⁵. Wychodząc od optymistycznego założenia, że nieprzekładalność nie ma podstaw „metafizycznych”, a jedynie historyczne i społeczne, od dawna pozwala się tłumaczowi ratować się często właśnie narzędziami czysto interpretacyjnymi, dla których obiektem byłby jedynie stosunek dwóch różnych poetyk w ich związku intertekstualnym⁶. Głębiej umiejscowione lokalne matryce semantyczne w takim trybie działalności translatorskiej podlegałyby zwykle adaptacjom, gdyż ich kształt pierwotny uformować mogły tylko nietransmitowalne „słowa nazywające zdeterminowane kulturowo kategorie pojęciowe — [...] narzędzie, w których zakodowane jest przeszłe doświadczenie społeczeństwa”⁷.

Etnolekty, w których manifestują się one w podobny sposób, jednocześnie należą z reguły do sfery interkultury — obejmującej kilka zbliżonych genetycznie bądź sąsiadujących kultur narodowych. W ich obrębie panuje względnie wyrównana korelacja między procesami zapamiętywania, tworzenia oraz manipulacji,

W: *Przekład — język — kultura*. Red. R. Lewicki. Lublin 2002 [z bibliografią] czy A. Bednarczyk: *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*. Katowice 2002.

³ Por. S. Barańczak: *Poetycki model świata a problemy przekładu artystycznego*. W: *Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej i artystycznej*. Red. E. Balcerzan, S. Wysłouch. Warszawa 1985, s. 207—226 oraz A. Olędzka-Frybesowa: *Wpływ odmienności kultur na postać przekładu literackiego — „dominanta odchyleń”*. W: *Badania porównawcze. Dyskusja o metodzie*. Red. A. Nowicka-Jeżowa, Izabela 1998, s. 83.

⁴ Por. A. Żuk: „Mówił dziad do obrazu...”, czyli o dialogu w warunkach nieprzekładalności. W: *Dialog kultur. O granicach pluralizmu*. Red. P. Bytniewski, J. Mizińska. Lublin 1998, s. 73—75.

⁵ Por. K. Hejrowski: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa 2007, s. 12. Obszerniej na ten temat: E. Tabakowska: *Cognitive linguistics and poetics of translation*. Tübingen 1993. Por. także A. Duszak: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa 1998.

⁶ Por. L. Marinelli: *Semiologia stosunków interkulturalnych a zagadnienia analizy przekładu literackiego*. W: *Badania porównawcze...*, s. 139.

⁷ A. Wierzbicka: *Słowa klucze. Różne języki — różne kultury*. Warszawa 2007, s. 23.

ale same dyskursy interkulturowe zwykły się zmieniać szybciej od stabilnych narodowych⁸. Oznaczałoby to także, że wszelkie paralelizmy językowe są w takich wspólnotach niezależne od kulturowych, a te ostatnie wynikają w dużej mierze z praktyk komunikacyjnych i tradycji kontaktów: „Од перспективата на комуникација меѓу културите [...] секој превод во извесна смисла се надоврзува на претходните претстави за културата и литературата на делото што се преведува”⁹. W przypadku trójkąta macedońsko-chorwacko-polskiego rywalizują z sobą potencjalne kompetencje bikulturowe i bilingwistyczne tłumacza, choć układ ów zdaje się preferować odbiorcze dyspozycje Chorwatów (wspólnota historyczno-geograficzna [obieg kulturalny monarchii SHS i SFRJ] i lingwistyczne [grupa południowosłowiańska], choć prawosławna konfesja, typologia etnograficzna i analityzm językowy raczej zamykają Macedończyków w sferze obcości; tzw. izodoksa¹⁰ przebiega zresztą pograniczem chorwacko-serbskim). Z kolei w interakcji polsko-macedońskiej praktycznie brak punktów stycznych — poza luźnym związkiem językowym i trwającymi od lat pięćdziesiątych XX w. konsekwencjami przesiedleń słowiańskiej ludności egejskiej po wojnie domowej w Grecji, powiązanymi już później pośrednio z kontaktami naukowymi i kulturalnymi (choć szczyt działalności przekładowej z literatury macedońskiej w naszym kraju przypadł na lata 1970—1989). W sytuacji często bardzo bliskich więzów językowych w realiach państw wieloetnicznych (Imperium Otomańskie, dwa organizmy jugosłowiańskie), gdzie translacja była codzienną i powszechną praktyką, ciągle rutynowe przekodowania określa się nawet chętniej mianem adaptacji kulturowych, a nie tłumaczeń: „Прекодирането в рамките на един и същ език или между много близки езици, но в различно културно обкръжение може да се определи по-скоро като културна адаптация отколкото като превод”¹¹. Bariery przekładalności dotyczyłyby zatem w takich skrajnych warunkach nie tyle odrębności matryc kulturowych, ile możliwości niwelowania językowych kompetencji, czego dowodzi powszechna na Bałkanach od XVIII w. praktyka edytorska w zakresie słowników wielojęzycznych¹².

⁸ Por. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer: *Językowy obraz...*, s. 16. O problemach wynikających z etnicznej natury kodu por. np. J. Anusiewicz: *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław 1994 czy Z. Grosbart: *Teoretyczne problemy przekładu literackiego w ramach języków bliskopokrewnych*. Łódź 1984.

⁹ В. Мартиновски: *Книжевниот превод и интеркултурната комуникација*. „Книжевен контекст” 2008, бр. 6, s. 60.

¹⁰ W definicji podanej za pracami N.I. Tolstoja w: *Tezaurus terminologii translatorskiej*. Red. J. Lukszyn. Warszawa 1988, s. 129.

¹¹ Ю. Рот, К. Рот: *Студии по интеркултурна комуникација. Теория — практика*. Софиа 2007, s. 209.

¹² Kontekst ten autor artykułu rozwija w: L. Miodyński: *Identyfikacja kulturalno-językowa Macedończyków a kod społeczny środowiska wielonarodowego*. W: *Język a tożsamość narodowa*. Slavica. Red. M. Bobrownicka. Kraków 2000, s. 195—208.

Prześledźmy w tym kontekście repertuar zabiegów przewyciężających obcość językową na próbie materiału pochodzącego z poezji macedońskiej lat 1955—1977 i zastanówmy się, czy między strukturami filtru kulturowego chorwackiego i polskiego zachodzą istotniejsze różnice jakościowe na płaszczyźnie elementów niejednoznacznie deszyfrowalnych. Nieprzypadkowo pod uwagę wzięto nieco starsze (jak na realia macedońskie) utwory reprezentujące paradygmat *modernistyczny*, gdzie — w przeciwieństwie do kontrapunktowej literatury ponowoczesnej — „istotność cywilizacyjna i kulturowa tekstu literackiego zawiera się w jego potencjale komunikacyjnym, tj. w kształtowaniu, kumulowaniu, przetwarzaniu i przekazywaniu wartości”¹³. Z dwujęzycznej zagrzebskiej antologii poezji macedońskiej z 1979 r. (pierwszej tego typu pozycji wydawniczej w Chorwacji od czasu skodyfikowania macedońskiej normy językowej w 1944 r.) wypreparowano te teksty, które znalazły się w późniejszych wyborach polskojęzycznych¹⁴, sporadycznie również w podwójnych wariantach przekładowych. W celu jaskrawego zobrazowania zastosowanych strategii (a właściwie taktyk) i odróżnienia semantycznych od komunikacyjnych walorów translatu wybrano przedsięwzięcie tłumacza o doskonałych kwalifikacjach biculturowych (Macedończyka asymilowanego w chorwackim środowisku akademickim)¹⁵, podczas gdy odpowiadającej mu osoby — tłumacza, literaturoznawcy bądź poety — nigdy nie było w naszym środowisku (w Skopju taką rolę odgrywał polonofil Petre Nakovski). W sytuacji bardzo indywidualnych kryteriów wartościujących ze 173 wierszy wyselekcjonowanych przez Petara Kepeskiego i Branislava Glumaca zaledwie 30 miałyby więc polskie wersje, a z nich 21 zawierałoby dowody istotnych przekształceń podczas transferu znaczeń oryginału. Ta sondażowa dawka materiału daje wszak reprezentatywny obraz obowiązujących tendencji w traktowaniu elementów nieprzyswajalnych kulturowo bądź językowo. Pomijając kontekst całości wiersza (przedstawiany w koniecznych przypadkach w komentarzu poniżej tabeli), trójjęzyczny układ odpowiedników można przedstawić następująco:

Utwór i pozycja	Język macedoński	Język chorwacki	Język polski
1	2	3	4
a 1	булките [...] ќе појдат [...] кон својот залеж	makovi [...] pođu [...] u svoju smrt	maki [...] pójda, pójda ku swym zachodom II — A. Stern

¹³ E. Kasperski: *Poetyka i heterogeniczność*. W: *Literatura a heterogeniczność kultury. Poetyka i obraz świata*. Red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski. Warszawa 1996, s. 212.

¹⁴ Por. wykaz ekscerpowanych tekstów. Pominęto edycje wcześniejsze od chorwackiej oraz pewne publikacje, w których tłumaczone utwory pokrywają się z zawartymi w niej w minimalnym stopniu (np. „Borussia” 1999, nr 18—19).

¹⁵ Petar Kepeski (ur. 1924 w Prilepie) pracował w chorwackich uniwersytetach od czasu studiów i przetłumaczył większość wierszy w antologii.

1	2	3	4
b 2	[tytuł] <i>Teškoto</i>	<i>Teškoto</i>	<i>Brzemię</i>
3	сурли	zurla	surmy
4	со здржана тага	pun sputane tuge	ciężą mu żal i tęsknota
5	сив сокол во клетка	sivi soko kleti	więzione jak sokół
6	оро	kolo	oro
7	вечерен мирис се разлива тих	večernji miris raznosi se plah	pachnie upojnie wpatrzony w noc zmierzch
8	век по век што трупал се попуст и мрачен од крвава болка, / од робија клета	jer naša je povijest krvava i hučna / od vječitih boli i od ropskih zala	wiekami, co czerpiąc z cierpienia i cienia / bywały wciąż pustsze i bardziej nikczemne
9	кој збор ќе ми најде за вашата стрв	tko riječ će mi naći za užasan jad	nie umiem cię nazwać, boś ścierwo jest ścierw
10	од калеши моми и не- вести ред	tamnopute djece i nevjesta splet	łańcuchem z rąk dziewic i niewiast
11	танец низ крвје и огон	kolo na grimiznoj vatri	oro skrwawione wśród krzyków
12	вековно ропство	vjekovno ropstvo	niewoli ciemnica V — B. i S. Gogolewscy
c 13	[tytuł] <i>Buj</i>	<i>Vij</i>	<i>Wij</i> [* z objaśnieniem tłumacza]
14	во свеста	u svijesti	w cerkwi mojej jaźni
15	сите светци	svi sveci	stateczni święci z ram ikonostasu
16	настапува часот	otkucava pravi onaj čas	zaraz mnie zapowie północ
17	си повлекла ти црта	si već povukla crtu	dłoń twoja przewód rozklada
18	ќе стапам до пределот	stignem do te crte	staję na urwistej skale
19	се веќе гасам [...] во свеста те домамив мошно	gasim se već [...] domamih te u svijesti močno	gaszę na dnie jaru wszystko, czym byłaś: przywabioną marą / jaźni okrutnej IV — B. Drozdowski
d 20	усмев што искрено тлее	smijeh što u vinu zrije	wina uśmiechy spienione
21	желба потајница	želja skrivena	najszytsze pragnienie
22	проклето срцево ако ваше не е!	prokletto da je srce, ako vaše nije!	jeśli serce moje was zawiedzie, / niechaj pęknie, na wieki zhańbione! II — A. Włodek

1	2	3	4
e 23	малечко	maleno	robaczku
24	заливче со бели камчиња	zaljev posut bijelim kamićcima	zatokę pełną białych muszli
25	најситното набирање	najmanje pomicanje	lada wyższa fala
26	до гласни таласи	do valova glasnih	ku burzom przyszłości
27	езерото ја создава твојата душа	jezero stvara tvoju dušu	jezioro rzeźbi twą duszę
			VII — B. Drozdowski
f 28	есента е [...] просветлена сега	jesen je [...] k'o prozračna sjeta	jesień to [...] światło dookolne
29	убавино	o ljepoto	urodo świata
30	вечерта [...] ја чекам така	dok večer tihu ne oglase šturci	aż mi się wieczór czekany pokłoni
			IV — B. Drozdowski
g 31	јагленосан скелет	sprżeni kostur	spróchniały szkielet
32	жолто-златни спомени	żuto-zlatnih uspomena	złotożółtych wspomnień
			IV — B. Drozdowski
h 33	достоен за слава	dostojnim za slavu	czeka i sława, i chwała
34	црешово дрво од пре- многу род	trešnjevo stablo što sruši ga rod	gałąź czereśni soczyście brzemiennej
35	потсмешлива сенка [...] смеата ми ја урочи	podrugljiva sjena [...] ukrala mi smijeh	upiór drwiącej kpiny [...] uśmiech mi odebrał
36	искинав до девет постели	poderah do devet postelja	dziewiąty raz słoma przegniła pode mną
37	се сетив долен	se oútjeh poniženim	poczułem się mały
38	мака до вбигорување	muku do okamenenja	zastygła w kamiennym cierpieniu
39	не грози се	ne grozi se	nie brzydź się
40	со триста лакти платно	sa trista lakata platna	w trzysta łokci płótna
41	да убијам Црна Арапина	da ubijem Crna Arapina	abym mógł zabić Czarnego Luda
			V — B. i S. Gogolewscy
i 42	да земе краешник од ноќвите	da okrajak kruha dohvati	wraca [...] po kęs ciasta z dzieży
43	бележен меѓу сите	obiljeżena među svima	pomazańcem pomiędzy wszystkimi
44	низ думани	kroz pożare	przez mękę
			IV — B. Drozdowski

1	2	3	4
j 45	пие [...] од право виме	siše [...] iz nabreklog vimena	spija [...] prosto z wymienia X — K. Solecka
k 46	својот гроб со прокуда го копам	kletvom sudbinskom kopam svoj grob	grób sobie kopię złym przyzwyczajeniem III — J. Hulim
l 47	телото [...] црна маслина	tijelo [...] crna maslina	ciało [...] — ciemna oliwa
48	звук од [...] старински кори	zvuk [...] drevne kore	dźwięk [...] starego drewna
49	од твоите црни магии вџашен	tvojom crnom magijom užasnut	oszołomiony twymi czarami
50	афричко сонце	afričko sunce	czerwone słońce III — J. Hulim
m 51	лична сретполка	poljska lepotica	wiotka polnianka
52	сретполе сон прегладнета	usred polja željna sna	wśród pól wygłodzona
53	тагува по катунците	tuguje za čergarima	do szatrów tęskniąc
54	крстеник да ми беше	kumče da mi je bila	gdybym ją ochrzcił VIII — G. Łatuszyński
n 55	опчинет на звуците сум виснал	opčinjen o zvučne niti visim	oszołomiony dźwiękami wrzasnałem III — J. Hulim
o 56	крадеме од тишината / кога молчат / сите прозорци жолти	krademo tišinu / kad šute / svi prozori žuti	wykradamy milczeniu / mowie naszych zwierzeń / całą urodę żółtych okien
57	да се препуштиме затворени	da se prepustimo zatvoreni	czy w intymności ścian potrafiemy VI — Z. Bieńkowski
p 58	сувите гранки на немирот	suhe grane nemira	szare gałęzie nienawiści VI — Z. Stoberski
r 59	изнајдов љубовна одаја	otkrih ljubavni kutak	odnajdywałem altanę czułości II — M. Wawrzekiewicz
s 60	класатка да никне	żito da rodi	wyrośnie z nich pszenica II — T. Śliwiak
t 61	скривено во координатниот систем	skriven u koordinatnom sustavu	ukryty jest w systemie koordynacyjnym III — M. Bogusławska

1	2	3	4
u 62	заминати за кои не се слуша	nestalih o kojim se ne piše	odeszli, a o których nic nie slychać III — M. Bogusławska
w 63	преполни врвици мириси течни	staza prepunih mirisa tečnih	zapachu tak lekkiego II — Z. Stoberski

Wykaz ekscerpowanych tekstów:

Edycje zwarte: **I** — *Antologija suvremene makedonske poezije*. Izbor P. Kepeski, B. Glumac. Zagreb, Izdavačko poduzeće August Cesarec, 1979; **II** — *Czerwone winorośla. Panorama poezji macedońskiej*. Red. M. Wawrzekiewicz, Warszawa, Książka i Wiedza, 1996; **III** — *Żeglarze pamięci. Antologia współczesnej literatury macedońskiej*. Red. V. Mojsova-Čepiševska, L. Miodyński, B. Zieliński. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009; **IV** — B. Koneski: *Hafciarka i inne wiersze*. Tłum. B. Drozdowski. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1982; **V** — B. Koneski: *Winnica. Wybór poezji i prozy*. Tłum. B. i S. Gogolewscy. Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1983; **VI** — M. Matevski: *Zrównanie dnia z nocą*. Wybór M. Wawrzekiewicz, M. Sprusiński [tłumacze różni]. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1989; **VII** — „Poezja” 1975, nr 2 [numer tematyczny: *Jugosłowianie*]; **VIII** — „Poezja” 1988, nr 6 [numer tematyczny: *Macedończycy i Łobodowski*]; **IX** — „Literatura na Świecie” 1982, nr 2; **X** — „Fraza” [Rzeszów] 2000, nr 4 [*Antologia współczesnej poezji macedońskiej w przekładach K.M. Soleckiej*, s. 49—75]; **XI** — *An Island on Land. Anthology of Contemporary Macedonian Poetry*. Eds. I. Čašule, Th. Shapcott. Sydney, Macquarie University, 1999.

Teksty poetyckie: **a** — Славко Јаневски, *Тишина*; **b** — Блаже Конески, *Тешкото*; **c** — Idem, *Вуј*; **d** — Idem, *Здравица*; **e** — Idem, *Дете заспано крај езеро*; **f** — Idem, *Починка*; **g** — Idem, *Стабло*; **h** — Idem, *Болен Дојчин*; **i** — Idem, *Одземање на силата*; **j** — Ацо Шопов, *Добра ноќ*; **k** — Idem, *Раѓање на зборот*; **l** — Idem, *Во сонот на црната жена*; **m** — Гане Тодоровски, *Седум навраќања кон мотивот трепетлика*; **n** — Мареја Матевски, *Свона*; **o** — Idem, *Сред тревите*; **p** — Idem, *Епитаф*; **r** — Анте Поповски, *Тайнопис*; **s** — Idem, *Македонија*; **t** — Idem, *Елементот на бројките*; **u** — Влада Урошевиќ, *Хаос*; **w** — Петар Бошковски, *Перуника*.

Komentarz

1. W chorw. animizacja, w pol. utrzymana (podwójna) dosłowność semantyczna, lecz zastosowane powtórzenie liryczne. 2. W chorw. bliskość elementu kulturowego (wspólna tradycja tańca korowodowego), mimo pozostawienia egzotycznej nazwy, w pol. — zachowana ekwiwalencja konotacyjna, ale niefortunna forma gramatyczna nazwy tańca. 3. Maced. *сурла* (z tur. *zurna*) — desygnat trafnie dobrany, choć w tradycji polskiej kojarzony zwykle ze sferą militarną jako instrument popularny w muzyce janczarskiej. 4. W pol. *quasi*-ludowy stereotyp językowy. 5. Niejednoznaczne maced. *во клетка* w chorw. oddane przez imiesłów ‘przeklęty’, w pol. zastąpione dowolnie w asocjacji z „klatką” oraz opuszczony ważny epitet (por. także „sivi soko” w serb. epice ludowej; również w tytule znanej pracy serbistycznej Rebeki West *Black Lamb and Grey Falcon*). 6. W chorw. lokalny odpowiednik, w pol. brzmienie oryginalne (brak dokładnej paraleli). 7. W pol. wzmocnienie stylistyczne przysłówkiem i kunsztowna konstrukcja animizacyjna. 8. W chorw. element perswazyjno-dydaktyczny *naša je povijest* — mniej skondensowany od maced. folklorystycznych *болка крвава* i *робуја клета*; w pol. nieuzasadniony rym wewnętrzny oraz wąskodosłowne znaczenie maced.

nycm. 9. W chorw. rezygnacja z maced. obrazowego określenia; w pol. pogardliwe „ścierwo ścierw” zbyt naturalistyczne. 10. Maced. typowo ludowe „moma kalesha” w chorw. jako bezpłciowe *djete*, w pol. — „dziewica”, lecz bez epitetu kolorystycznego; pol. ‘niewiasta’ ma szersze znaczenie od oryginalnego *невеста*. 11. W chorw. wprowadzony składnik „purpury”; w pol. nieumotywowane „krzyki”. 12. W pol. metafora upowszechniona w poezji czasu rozbiorów. 13. W znaczeniu ‘upiór’ — w pol. komentarzu odległe nawiązanie do tytułu noweli Gogola (nie wprowadzał go autor), w samym tekście także *Wij-Lament* [?]. 14. W pol. pretensjonalna przenośnia. 15. W pol. nadprodukcja skojarzeń z prawosławiem, sztuczne budowanie konsytuacji. 16. W chorw. wzmocnienie przymiotnikowe, w pol. wyszukana poetycka retoryka (Koneski uchodzi za klasyka macedońskiej liryki, nie bacząc więc na chronologię tekstów, często nadaje mu się w przekładach (neo)romantyczną pozłotę — na stronie tytułowej IV widnieje natomiast informacja o autoryzacji przekładu!). 17. W pol. nadinterpretacja — *przewód*. 18. Mglistość oryginału, zatem w pol. romantyczna klisza. 19. W pol. młodopolskie figury retoryczne i nieuzasadniony „jar”. 20. W chorw. i pol. przesunięte pola semantyczne. 21. W obu przekładach adaptacja dominanty semantycznej wiersza. 22. W pol. rozbudowana formuła anatemy. 23. W pol. emocjonalny hipokoristikon; w IX — wariant *maleństwo*. 24. W pol. ekwiwalent przesunięty. 25. W pol. ukonkretnienie. 26. W pol. typowy poetyzm. 27. W pol. znaczenie przenośne; również w IX — *przedzie*. 28. W obu przekładach wartość dodana. 29. W chorw. wzmocnione apostrofy, w pol. poetycka kolokacja. 30. W chorw. nadatek „świerszcze”, w pol. uszlachetniający koncept. 31. W pol. częściowa synonimia stylistyczna. 32. W pol. inwersja składników epitetu (tradycyjnie w analogii typu „złotopióry”). 33. W pol. rozbudowany frazeologizm. 34. W pol. retoryka leśmianowska (w IV wariant *trześnia*). 35. W chorw. podobnie; w pol. *upiór* bardziej ekspresywny i „bałkański” od „cienia”; w wariantcie IV etymologiczne *śmiech zauroczył*; w oszczędniejszej wersji ang. [XI] po prostu *to curse* [‘przekląć’] *my laughter*. 36. W pol. (pseudo)ludowa rachuba czasu według typu „miesiączek obrócił się złoty”. 37. Bardziej odpowiednie „niski”, „nikczemny” (tak też w ang. XI — *base*). 38. Chorw. i pol. współmierne, w wariantcie IV synonimia stylistyczna *męka do zgorzknienia*. 39. W pol. wariantcie IV archaiczne *w przekór mdłości*. 40. W pol. wariantcie IV tylko *w płótna giezło długie*. 41. Pol. wręcz humorystyczne (asocjacje z kulturą popularną), w wariantcie IV *żebym czarnego zabił Arapina* [Czarny Arab jest w folklorze maced. postacią symboliczną i taka nazwa byłaby właściwa]. 42. Tym razem użycie przenośne („kęs chleba”) mamy w chorw.; pol. — (rozrabiane) w dzieży ciasto zwykle nie ma jeszcze „kęsów” [!]. 43. W pol. nacechowanie biblijne. 44. Rzeczownik maced. rzadki (‘tumany’), stąd różne realizacje; *maka* jest w kulturze maced. *słowem kluczowym*¹⁶. 45. Oba przekłady trafnie omijają pułapkę

¹⁶ Por. A. Wierzbicka: *Słowa klucze...*, s. 42. Obszerniej o tej kwestii w pracy: Eadem: *Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture — specific configurations*. New York 1992.

znaczeniową. 46. W pol. przesadne przesunięcie semantyczne (ang. XI — *in cursed habit*). 47. W pol. błąd (wariant VIII *czarna oliwka* — chodzi o cerę Murzynki). 48. W chorw. i pol. zasadnicze różnice (dwuznaczność oryginału); wariant VIII — *chó-rów starodawnych* [!]. 49. Oba ekwiwalentne; wariant VIII *czarnymi czarami usid-lony*. 50. W pol. nieuzasadniona zmiana. 51. Chodzi o osikę, pol. interpretacja więc udana, choć to niemal neologizm. 52. W pol. pominięto ważny element „snu”. 53. W chorw. adekwatnie; pol. rzeczownik wystylizowany i rzadki — w ang. XI wręcz *longing for the gypsies* na oznaczenie nomadycznego trybu życia; *notabene* pol. tłumacz opuścił cały wers 10 oryginału [!]. 54. W pol. eliminuje się „niepewną” terminologię („chrześniaczka”). 55. W pol. omyłka fonetyczna (sugestia „вриснал”?). 56. Chorw. — wiernie, w pol. — nieokreślony werbalizm i romantyczna klisza „mowa zwierzeń”. 57. W pol. niezrozumiała epenteza. 58. *Немуп* jest wyrazem autosemantycznym, lecz — jak widać — polski tłumacz zdecydował inaczej. 59. Materiał leksykalny ze sfery uczuć jest podatny na modulacje, ale w pol. arkadyjska konwencja jest zbyt rażąca w kontekście surowej poetyki Popovskiego; najlepiej w III — *znalazłem miłosną komnatę*. 60. Oba odpowiedniki botanicznie fałszywe — *класатка/оспрука* (*Carex*) to turzyca, skądinąd rozpowszechniona w Polsce. 61. Wiersz ma kontekst matematyczny, w pol. powinno więc być „w układzie współrzędnych”. 62. Ciekawy i niejasny przykład chorw. odrębności. 63. Chorw. — wiernie, w pol. nieuzasadniona redukcja.

Przytoczone obserwacje należałoby uogólnić w kilku zakresach problemów.

Przekłady chorwackie wykazują znacznie większą ścisłość, komunikatywność, a także oszczędność środków wyrazu, opierając się na wspólnym korpusie leksyki — a często też frazeologii — południowosłowiańskiej, który wyznacza kolektywne schematy poznawcze — w myśl zasady, że podobne „obrazy świata [...] dostarczają kryteriów semantyzacyjnych dla konstrukcji drugiej rzeczywistości w obrębie danego systemu kultury”¹⁷. Nie bez znaczenia jest tu również dziedzictwo ludowej wyobraźni pieśni epickiej i lirycznej.

Przekłady polskie operują kompensacją na wielu poziomach, choć niekoniecznie w odniesieniu do matryc kulturowych, które zwykle potrafią zidentyfikować ze względu na ich oczywistą obcość i potrzebę weryfikacji danych etnosymbolicznych (tańce, realia geosrodowiskowe, wyrażenia skostniałe itp.). Daleko posunięta jest natomiast stylizacja (zwłaszcza archaizująca), ozdobność, manieryzm rodem z bogatszej tradycji literackiej, koloryzacja językowa bliska pretensjonalności. Surowość macedońskiego zmetaforyzowanego języka poetyckiego jest „nie do uwierzenia”, toteż starsi zwłaszcza tłumacze nadają jej szlify (neo)ro-

Studia macedońskie nad tym zagadnieniem mają raczej charakter materiałowy, z chorwackich, por. np. *Prevođenje kultura. Zagrebački prevodilački susret 2003*. Red. I. Grgić. Zagreb 2005.

¹⁷ M. Fleischer: *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*. W: *Język a kultura...*, s. 65.

mantycznego „pięknego wiersza”. Mniej doświadczeni z kolei obawiają się wyjść poza dosłowność.

Wierni metaforze tłumaczenia jako „stawiania luster”, Polacy wybierają najczęściej ekwiwalenty funkcjonalne (czyli „kulturowe” w typologii technik translatorskich P. Newmarka)¹⁸, Chorwaci zaś pozostają wierni przekładowi syntagmatycznemu bądź reprodukcji, ponieważ o strategię konsekwentnego udomowienia w podobnym zakresie starać się nie muszą. W obu przypadkach wystąpić mogą *faux amis*.

Mając do dyspozycji zestaw stereotypów „egzotycznych Bałkanów”, autorzy polskich translacji reprodukuja je w kilku przypadkach intensyfikacją znaków oryginalności kulturowej. W tekstach chorwackich dominują elementy uniwersalizmu i (ograniczonej) wspólnoty kodu cywilizacyjnego, choć nie ustrzegają się one pułapek złudnych podobieństw, głównie w folklorystycznych zbitkach semantycznych.

Przebieg międzykulturowego dialogu ma więc w badanym trójkącie mniej lub bardziej zakłócony charakter¹⁹. Uniwersalia semantyczne funkcjonują z zastrzeżeniami, wizje świata ulegają nierównomiernym ewolucjom²⁰, materiał tradycji literackich charakteryzuje się dysproporcją i różnicami genetycznymi. Dlatego najodpowiedniejszą w jego analitycznym opisie — szczególnie z perspektywy polskiej — wydaje się postawa wypływająca z teorii translatacji, transkrypcji czy „ocalenia w przekładzie”, a nie myślenie w kategoriach substytucji znaczeń²¹. Stwierdzono bowiem, że w naturalnym metajęzyku semantycznym człowieka funkcjonuje jedynie około 60 wyrazów „prostych i uniwersalnych” wynikających z przedjęzykowego systemu konceptualnego²², a ten może równie dobrze przekładać się na struktury słowne, co na przykład na system zachowań w ramach szeroko pojętych tekstów kultury²³. Tym bardziej zatem specyfika pracy z językiem poetyckim wymaga utrzymania równowagi między możliwościami budowania łatwych paralel międzysłowiańskich w świecie pozornej obfitości słów a kulturowo uwarunkowanymi aktami ekspresji (ukrytych) znaczeń, które niekoniecznie znajdą zawsze odzwierciedlenie w zasobie werbalnym.

¹⁸ Por. modyfikację tej terminologii w: K. Hejwowski: *Kognitywno-komunikacyjna...*, s. 75—84.

¹⁹ „Переводчик может достигнуть полного понимания оригинала и естественности выражения в переводе, но вновь созданное произведение всегда будет являться проявлением двух культур” — Г. Ванечкова: *Поэзия, символ, перевод*. Praha 1990, s. 97.

²⁰ Por. W. Soliński: *Przekład artystyczny a kultura literacka. Komunikacja i metakomunikacja literacka*. Wrocław 1987, s. 38.

²¹ Por. A. Legeżyńska: *Przekład: pewniki, spory i pytania w translatoologii*. W: *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*. Red. W. Bolecki, R. Nycz. Warszawa 2002, s. 299—300. Tylko tego rodzaju elastyczność może przewyciężyć ograniczenia teorii lakun.

²² Por. A. Wierzbicka: *Słowa klucze...*, s. 57—62.

²³ Por. S. Żółkiewski: *Teksty kultury*. Warszawa 1988, s. 35.

Лех Мјодињски**Семантичките матрици на културата —
македонската стихотворба во полскиот и хрватскиот одраз****Резиме**

Во статијата се претставени начините на преобразувањето на културните семантички елементи во паралелните преводи на македонската поезија. Нивното споредување врз основа на материјалот на лириката од 1955 до 1977 година (заедно со широкиот коментар во перспективата на комуникациската теорија на преводот) ги покажува разликите во сферата на еквиваленција коишто произлегуваат од своеобразноста на двете традиции на меѓукултурните врски. Хрватските преводи пројавуваат значително поголема егзактност, комуникативност и штедливост на средства на израз, потпирајќи се на заедничкиот широк корпус на јужнословенската лексика, понекогаш фразеологијата. Полските преводи се ползуваат со компензацијата на многу нивоа — особено високата фреквентност ја има стилската архаизација, јазичната обоеност доведена до претенциозност. Во првиот случај методот е почесто синтагматскиот превод или репродуцирањето на фолклорните клишеа, во вториот — применувањето на функционалните фолклорни еквиваленти и црпењето од романтичкото наследство.

Lech Miodyński**Semantic matrices of the cultures —
Macedonian poem in Polish and Croatian reflection****Summary**

This article describes the ways of transformations of the cultural-semantic elements in parallel translations of the Macedonian poetry. Their comparison through the material of lyric from 1955—1977 period (along with wide annotation in the perspective of communicational theory of translation) depicts differences in the extent of equivalency — ensuing from divergence of both traditions of intercultural relations. Croatian translations show much higher accuracy, articulateness and economy of forms of expression, relying on common extensive corps of south Slavonic lexis, often phraseology. Polish translations on many levels use a compensation — especially archaic stylisation, language embellishing advanced to affectation has high frequency. In the first case dominant method is usually syntagmatic translation or reproduction of the plates (cliches), in the second — applying of the functional cultural equivalents and deriving from the romantic heritage.